

Тема 12: Етнометодологія Г. Гарфінкеля

1. Предмет етнометодології. Дослідження повсякденності за допомогою етнометодології.

У 60-ті роки широке визнання серед американських соціологів здобуває різновид феноменологічної соціології - **етнометодологія**, започаткована Геральдом Гарфінкелем (одним з учнів Т. Парсонса). На думку дослідників, етнометодологія займає ніби проміжне положення між символічним інтеракціонізмом та феноменологією, спираючись на принцип єдності між суб'єктом та об'єктом опису.

Етнометодологія формувалася за аналогією з «етнонаукою», котра займалася антропологічними дослідженнями примітивних суспільств. У ній намітилася спроба показати, що за примітивними формами повсякденності - повсякденної поведінки, ховаються соціальні структури, що підтримують існування всього суспільства.

Сам термін "етнометодологія" було введено у науковий обіг Гарфінкелем за аналогією з терміном "етнонаука", яким в культурній антропології позначають методи та форми примітивного, ненаукового пізнання соціальної дійсності: магія, шаманство, спіритизм тощо. **Етнометодологія**, на думку Гарфінкеля, має протистояти "етнонауці" як сукупність наукових прийомів і методів пізнання суспільства. Представники етнометодології не вважають цінності, норми, вірування та інші суспільні значення незмінними елементами соціального оточення індивіда. На думку вченого, не існує впорядкованого соціального світу. Люди самі "домовляються" про те, як поводити себе у різних умовах, створюючи певний "сценарій".

У теоретичних підходах етнометодології Г. Гарфінкеля та А. Сікурелла акцент робився на активному, творчому характері людської поведінки, її здатності організувати соціальне середовище в повсякденному житті. Вивчаючи спілкування, можна скласти уявлення про основні механізми людської соціальної діяльності. Тому термін **«методологія»**, як пояснює Г. Гарфінкель, означає, що об'єктом дослідження тут будуть ті методи, якими люди користуються у повсякденному спілкуванні, не усвідомлюючи, звичайно, їх суті (як і не усвідомлюється народом суть більшості традиційних звичаїв, ритуалів та ін.).

Згідно з цією концепцією усвідомлення сенсу того, що індивід говорить, становить виключно усвідомлення методу його спілкування (говоріння), виявлення того, як він говорить. Тому **предмет етнометодології** - це процедура інтерпретацій, сховані, неусвідомлювані механізми соціальної комунікації між людьми. Ця комунікація містить більш суттєву інформацію, ніж та, яка виражена вербально (текстовно); смисли, що розуміються, мовчки приймаються учасниками взаємодії, фонові значення. Для того, щоб пояснити взаєморозуміння учасників соціальної взаємодії, потрібно звернути увагу, передусім, на те, як говорять індивіди: іронічно, метафорично, жартуючи, дискутуючи, двозначно та ін.

У процесі мовної комунікації учасники розуміють, що сказане ними буде поширюватись згідно з правилами, що використовуються при спілкуванні. Це, свого

роду, моделі розмов. Стандарти ж повсякденної розмови є рисами побудови будь-якої практичної дії.

«Спілкування за правилами» показує, як люди, інтерпретуючи актуальний матеріал в термінах якоїсь моделі, конструюють саму взаємодію як певного роду соціальну структуру. Своїми ж діями люди ніби відкривають, творять, підтримують засоби соціальної стандартизації. Таким чином, структури соціальної діяльності існують лише остільки, остільки вони інтерпретуються, розуміються діяльними людьми. Таким чином, суспільство - це процес розуміння.

Основна вимога етнометодології - не допустити розриву між суб'єктом та об'єктом соціології. Соціолог повинен бути включеним у ситуацію дослідження, він не може дивитися на неї відчужено відхиленним поглядом. Завдання соціолога - перебувати у стані взаємо-зв'язку, взаємосхрещеності з досліджуваним. Саме на цьому і базується їх взаємодія. Представники етнометодології підкреслюють, що така взаємодія, яка спирається на комунікацію між дослідником та об'єктом вивчення, не дає більш багатої інформації, ніж будь-який інший спосіб її отримання.

2. Концепція соціальної структури Г. Гарфінкеля. Уявлення про соціальний світ. Індексність реальності. Акцент на мовній комунікації

Етнометодологія досліджує організацію повсякденного життя. Метою напрямку є більш глибоке розуміння соціальної дії індивідів. Етнометодологія вивчає дорефлексійні конструкції, якими користуються індивіди, щоб заповнити прогалини в соціальній реальності.

За Гарфінкелем, на основі здорового глузду індивіди здійснюють рутинні дії, що не завжди ними усвідомлюються та піддаються рефлексії. **Соціальний порядок** є продуктом спонтанної активності індивідів, вибудовується на основі культурних норм та цінностей самими учасниками соціальної взаємодії. **Соціальна структура впливає на свідомість індивіда через фонові очікування.**

За Гарфінкелем, **фонові очікування** — це природні властивості повсякденного життя, засади практичної дії. Індивіди сприймають та інтерпретують світ завдяки використанню фонових очікувань; в умовах взаємодії індивідів узгоджуються фонові очікування, які впорядковують ситуацію, визначають сенс діяльності індивідів. Фонові очікування безпосередньо не спостерігаються, не усвідомлюються, вони лише мають на увазі.

У повсякденному житті взаємодії індивідів відбуваються в межах певних моделей; учасники взаємодії адаптують до цих моделей свою поведінку, однак існування цих моделей не усвідомлюють. Моделі, на основі яких будуються взаємодії, є первинними, визначають мотиви та цілі взаємодій, індивідами вони сприймаються як належне.

Етнометодолог звертається до щоденного життя, прагнучі виявити його систематичний раціональний характер, тобто ті властивості, які беруть на віру, не аналізують, "бачать, але не помічають", і які є "морально примусовими". Ці відомі

кожному природні властивості повсякденного життя, а також засади практичної дії Г. Гарфінкель називає "фоновими очікуваннями" ("background expectancies", "common background"). Члени суспільства використовують **фонові очікування** як схему сприйняття й інтерпретації світу. Це дає змогу впізнавати та розуміти актуальні явища як прояви знайомих (типових) ситуацій. У кожній конкретній ситуації взаємодії людям потрібно дійти згоди щодо фонових очікувань — імпліцитних правил, які мають на увазі, організують і упорядковують ситуацію, з'ясовують сенс власної діяльності індивіда, дій інших і самого світу в цілому. Ці загальновідомі правила не усвідомлюються, а тільки мають на увазі, їх не можна безпосередньо спостерігати. Правила дуже важко розпізнати, сформулювати, оскільки люди рідко усвідомлюють їх, проте вони впорядковані й раціональні.

Етнометодологія зосереджує увагу не на змісті та сутності правил, а на методах, які використовуються для побудови, підтримання і перетворення соціального світу, що здається упорядкованим, тимчасом як більшість традиційних теорій зосереджуються на вивченні "правил": норм, цінностей, визначень ситуацій та інших обставин взаємодії, встановлених діючими особами.

Вивчаючи **буденну діяльність людей**, етнометодолог цікавиться спільними ординарними методами, якими послуговуються люди для оптимізації взаємодії у повсякденному житті. Вони реальні, природні, знайомі та буденні, піддаються безпосередньому спостереженню і є основною складовою людських дій, ніколи не бувають однаковими, оскільки залежать від обставин взаємодії.

За допомогою методів люди створюють чи руйнують спільні правила взаємодії, переконуючи одне одного, що поточні обставини мають упорядковану і зрозумілу структуру. Через методи, що становлять повсякденні дії людей, відбувається пошук загальноприйнятих правил мислення, які роблять поведінку "пояснюваною", "описовою" для індивідів. За допомогою методів інтерпретується і ситуація, і поведінка учасників взаємодії. Етнометодологія сприймає **соціальний світ** як світ перехресних, суперечливих або подібних інтерпретацій. Основна увага приділяється безперервному процесові створення і руйнування соціального порядку, а також специфічним методам, які люди використовують для цього.

Індексичні та об'єктивні вислови

Під час розмов індивіди використовують переважно два види суджень, які Гарфінкель називав "індексичними" та "об'єктивними".

Значення об'єктів, дій рідко бувають однозначними і простими, швидше, навпаки, вони змінюються залежно від контексту. Щоб вкласти однозначний зміст у те, що говориться, потрібно, аби розмова мала зв'язок з часом і місцем. У контексті людина використовує індексичні вислови, які не можуть бути визначені однозначно, але без пояснень зрозумілі в конкретній ситуації певним людям, залученим до цієї ситуації. їх значення цілком формується ситуативними обставинами. **Індексичні вислови** — судження, значення яких слухач не зможе зрозуміти без знання або ймовірного

припущення щодо біографії й мети того, хто вживає вислів, попереднього перебігу розмови, обставин вимови (інтонації), внутрішніх стосунків співбесідників, зв'язку змісту бесіди з іншими подіями - минулими та майбутніми. Вислови ці стосуються певної людини, часу або місця, які прямо не називаються у репліці. Смысл їх змінюється разом з обставинами вживання.

Виявити контекстуальну детермінацію найлегше у повсякденних розмовах. Буденна мова містить багато слів, за допомогою яких вислів визначається ситуативно (коса, ручка, ключ). Словом "ручка", наприклад, можна назвати і ручку дверей, і кулькову ручку або ручку дитини. Лише контекст, у якому слово вживається, надає йому конкретного значення. У розмові ми визначаємо ситуацію за допомогою, наприклад, особових займенників (я, ти, воно) і прямо вказуємо "тут", "тепер" або "тоді", "це"; ми можемо також показати жестом, коли маємо щось на увазі, словами ми це висловили б як "саме це". Такі слова — прості приклади індексичних висловів. Отже, дії та міркування повсякденного життя індексичні у своїй основі. Значення предмета, явища, зв'язку конкретизуються завдяки контексту і екстралінгвістичним чинникам (жестам, міміці, інтонації тощо).

Отже, індексичні вислови описують специфічне й унікальне. Місця, об'єкти, події, поведінка людей набувають буденного в буденності саме завдяки індексичним висловлюванням. Останні мають власну раціональність, тобто здатність створювати під час описів діяльності самими її учасниками уявлення про впорядкований характер цієї діяльності.

Г. Гарфінкель зазначає, що, незважаючи на "надзвичайну корисність" індексичних висловів, вони незручні для формального міркування. Це справедливо і щодо точних наук, і щодо соціологічного аналізу. Наукове мислення послуговується переважно **"об'єктивними висловами"**, які описують загальні властивості об'єктів. Завдяки цим висловам об'єкт сприймається як типовий (як представник типу, класу, групи явищ) і, отже, як вільний від контексту. Соціологія як наука має пояснити повсякденні соціальні дії, що становлять важливу частину її предмета, через об'єктивні вислови, які відповідають вимогам формального міркування.

Мовна комунікація

Г. Гарфінкель не обмежився дослідженням змісту і функцій фонових очікувань. Його цікавило питання, як вони формуються "у внутрішньому часі" взаємодії, тому він досліджував умови і способи виникнення їх у конкретній ситуації.

Етнометодолог стверджує, що структури соціальної взаємодії виникають лише у процесі їхнього "опису", інтерпретації. Правила виходять з "обставин їх застосування"; вони виробляються під час самої діяльності, яку організовують. Правила не можуть бути вилучені з контексту, а потім об'єктивовані як такі. Процес набуття взаємодією властивості систематичності розгортається під час досягнення згоди щодо основних принципів опису такої взаємодії. Цей процес називають рефлексивністю. Сутність її, за Г. Гарфінкелем, полягає в тому, що "опис, оскільки він є конституючою частиною

обставин, які описує, остільки різними способами неминуче виробляє ці обставини і своєю чергою виробляється ними".

Щоб **зрозуміти мовну комунікацію**, наголошує Г. Гарфінкель, слід звернути увагу не на те, що говорили і що було предметом бесіди, а на те, як говорили індивіди. Автор пояснює це "як": іронічно, метафорично, алегорично, розповідально, жартома, дискутуючи, у формі запитань і відповідей, двозначно тощо.

Взаємне порозуміння виробляється під час "говоріння за правилами" відповідно до фонових очікувань як певної моделі розмови (розповідальної, метафоричної, іронічної тощо). Причому кожний актуальний вислів інтерпретується як свідчення, як вказівка на модель, яка водночас і існує, і виробляється під час розмови. Це формальні властивості буденної розмови, будь-якої практичної дії, які виявляються незалежно від змісту. "Серед своїх повсякденних справ, — зауважує Г. Гарфінкель, — індивіди беруть на віру той факт, що сказане ними буде розшифроване відповідно до методів, якими користуються учасники розмови для виявлення у сказаному його чіткого, зрозумілого, планомірного характеру, оскільки сказане розглядається як підтвердження юрисдикції певних правил — як раціональне". Суттєво, таким чином, "розмовляти за правилами", зрозуміти одне одного і визнавати сказане як сказане за правилами.

3. Експериментальні дослідження Г. Гарфінкеля.

Етнометодологи вважають, що комунікація між людьми несе істотнішу інформацію, ніж та, що висловлюється вербально, тобто за допомогою слів, тому що існує ще неявне, фонове знання, яке опирається на поняття, які за мовчазною згодою визнаються учасниками комунікативного процесу. Вони закликають вчених-соціологів вивчати не те, що сказано, а те, ЯК сказано і в якому контексті.

Гарфінкель провів низку цікавих експериментів, які ілюструють ці положення. *Наприклад, студенти психіатричного відділення університету були запрошені взяти участь у, як їм було сказано, новій формі психотерапії. Їх попросили викласти свою особисту проблему, яку їм потрібно вирішити, а потім задати психотерапевту кілька запитань з цієї проблеми. Спеціаліст був у сусідній кімнаті, так що учасники експерименту не могли його бачити, а зв'язок здійснювався по телефону. При цьому, на питання студентів психотерапевт міг давати тільки відповіді "так", або "ні". Студенти не знали, що людина, яка відповідає на їхні запитання, не була ніяким психотерапевтом, а відповіді "так" чи "ні" були заздалегідь визначені, незалежно від запитань, і зачитувалися асистентом Гарфінкеля. Незважаючи на те, що відповіді не мали жодного стосунку до змісту запитань, студенти, орієнтуючись на власні фонові очікування, визнали їх корисними й осмисленими. Майже всі студенти заявили, що вони усвідомили свої проблеми.*

Гарфінкель зробив висновок, що студенти наділяли сенсом відповіді, що сенсу не мали. Коли ж відповіді видавалися суперечливими чи дивними, студенти вважали, що психотерапевт неправильно їх зрозумів. Фактично, не усвідомлюючи того, студенти на основі своєї практичної раціональності конструювали осмислену соціальну реальність.

Цей експеримент свідчить, що всі інтерпретації або пояснення членів суспільства у їх щоденному житті завжди здійснюються з посиланням на певні обставини чи ситуації. Так, студенти осмислювали відповіді "психотерапевта", виходячи з конкретної ситуації: вони перебували в університеті і були впевнені, що мають справу зі справжнім психотерапевтом. Якби ті самі відповіді на ті самі питання були отримані ними в іншій ситуації, скажімо, в кафе, а в ролі психотерапевта був їхній приятель, то фонові очікування були б іншими і, відповідно, результати також були б інтерпретовані по-іншому. Тобто, робить висновок Гарфінкель, сене кожної соціальної дії можна зрозуміти тільки в певному локальному контексті.

«Гарфінкелінг» - особливий вид соціально-психологічного експериментування, що виник в межах емпіричного вивчення фонових очікувань; його сутність полягає в тому, що в процесі експерименту нормальний розвиток повсякденних взаємодій порушується. Як відповідь на таке порушення виявляються фонові очікування (уявлення про те, якою має бути взаємодія в нормі).

Аналіз результатів експериментів Гарфінкеля відображає наступні висновки:

фонові очікування як уявлення про структури взаємодії постійно відображаються у ній, не усвідомлюються учасниками цієї взаємодії;

уявлення існують у формі моральних правил, що регулюються групою;

уявлення зумовлені цілями взаємодії;

функції фонових очікувань полягають у типізації та категоризації повсякденних взаємодій, в орієнтації на взаємодію з іншими, виправлення процесу взаємодії у випадку відхилення від її нормального розвитку ;

фонові очікування пов'язані з моральними наслідками.

4. Критика етнометодології

Етнометодологічна теорія з моменту виникнення викликає протилежні оцінки соціологів. Одні називають її новим плідним підходом до проблеми сутності соціальних явищ; інші — традиційно мислячі соціологи — виявляють до неї відверту ворожість. Етнометодологія, безумовно, вказала на важливі аспекти спільного життя, без урахування яких важко сформулювати загальні соціологічні положення, що надійно пояснювали б соціальні явища та події. Проте її положення та висновки неможливо просто взяти до відома, додавши до теоретичного та методологічного фонду соціології. Вона підкреслює відносність позитивістського ідеалу соціологічного пояснення, який передбачає природничо-наукову за характером об'єктивність та обґрунтованість узагальнень.

Етнометодологія вимагає суттєвого перегляду самих засад соціологічного знання, щоб якомога точніше відобразити надзвичайно тонку, двоїсту і конструктивну природу соціальних феноменів. Своїм розумінням соціального устрою етнометодологія утверджує можливість індивідів та їх об'єднань встановлювати та підтримувати порядок завдяки здатності логічно конструювати події зсередини.

Усі читачі й критики підкреслюють складність і туманність гарфінкелівського стилю й авторських визначень етнометодології, але етнометодологічна перспектива настільки інтригуюча й оригінальна, що змушує творчих дослідників пробиватися через цю "темряву" мови Г. Гарфінкеля до сутності нових соціологічних ідей. *"Якщо ми приймемо його (Гарфінкеля) погляди, ми ніколи не зможемо бачити соціальний світ таким, яким ми бачили його раніше"* (Г. Свенсон).